

TÜRKİYE-SURİYE SINIRI HAVA SAHASINDA TÜRKİYE’NİN UYGULADIĞI ANGAJMAN KURAL- LARI

*Arş. Gör. Dr. M. Ezgi Erten**

ÖZET

Askeri çatışmalarla başlayan ve sonrasında iç savaş haline dönüşen Suriye krizinde Türkiye, sınır güvenliği politikasında geniş kapsamlı değişikliklere gitme ihtiyacı duymuş, Ağustos 2011 tarihinden itibaren, askeri önlemler alarak muhalefeti baskı altına alan Esad rejimine karşı, siyasi duruşunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Suriye rejiminin giderek artan askeri tehditleri doğrultusunda meydana gelen güvenlik boşluğu ve ihlali, Türkiye'nin angajman kurallarını yeniden gözden geçirme gereğini gündeme getirmiştir. 22 Haziran 2012 tarihinde Türk RF-4 Phantom savaş uçağının Suriye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Suriye güçleri tarafından vurulması üzerine de Türkiye, angajman kurallarını değiştirme yoluna gitmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönergesinde, güney-güneydoğu sınırından gelebilecek her türlü tehditte hava, deniz ve karadan derhal müdahale edileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Angajman Kuralları, Hava Sahası, Sınır Güvenliği*

* Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı.

ABSTRACT

In the Syrian crisis, which started with military conflicts and then turned into a civil war, Turkey needed to go through extensive changes in its border security policy. Since August 2011, the political position has changed significantly against the Assad regime, which took military measures and oppressed the opposition. The security breach and violation that took place in the direction of the increasing military threats of the Syrian regime brought to the agenda the need to re-examine Turkey's engagement rules. On June 22, 2012, on the occasion that the Turkish RF-4 Phantom war plane was hit by the Syrian forces on grounds that it violated the Syrian airspace, Turkey also went to change its engagement rules. All kinds of threats that may come from the south-southeast border in the direction of Turkish Armed Forces will be intervened immediately by air, sea and land.

Keywords: *Engagement Rules, Air Space, Border Security.*

Giriş

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımı, meşru savunma halleri dışında hangi şartlar altında kullanıldığına bakılmaksızın hassas bir konu olmaktadır. Son yıllarda BM barışı koruma gibi savaş dışındaki operasyonların giderek artması ve bu operasyonların niteliklerinin değişmesi, kuvvet kullanımını, uluslararası toplumu rahatsız edici bir konuya haline getirmiştir.¹ Belirli bir operasyonda kullanılacak olan kuvvetin miktarı ve yoğunluğu operasyon tezkeresinde açıklanmaktaysa da, angajman kuralları (ROE), konuşlandırılmış birlikler için kuvvet kullanımıyla ilgili belirli kuralları içeren yazılı şekil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurallar, uluslararası hukuk sınırları içerisinde görevi başarıyla bitirmek adına yol göstericidir. Kuvvet kullanımının içeriğinin değişmesiyle birlikte, angajman kurallarının gelişimi uygulanması ve kullanımı zorlu bir görev haline getirmiştir. Bu görev, askeri operasyonlarla kuvvet kullanımı kuralları arasındaki bağlantıyı sağlamaktır.² Ayrıca hukuk dışı etkenler de (özellikle siyasi olanlar) angajman kurallarının gelişiminde ve kullanımında önemli rol oynamaktadırlar.³

Çalışmanın amacı değişen angajman kuralları çerçevesinde Türkiye'nin hava sahasında karşılaştığı olaylar ve bunlara uyguladığı politika olup, konumuz dahilinde angajman kuralları incelenecektir. Düşürülen hava araçlarının ekonomik ve siyasi boyutu konumuz kapsamı dışında bırakılmıştır.

¹ FAIX Martin, "Rules of Engagement-Some Basic Questions and Current Issues", *Czech Yearbook of International Law (CYIL)*, 2010, C.1, s.133-145, s.133.

² BODENS HOSANG Hans, "Rules of Engagement. Rules on the Use of Force as Linchpin for the International Law of Military Operations", University of Amsterdam, http://www.uva.nl/binaries/content/assets/uva/en/research/phd/summaries/2017/01/summary-boddens-hosang.pdf?297_0845345207, (E.T: 12.03.2017).

³ FAIX, s.135.

I. Angajman Kurallarının Tanımı, Kapsamı ve Amacı

A. Angajman Kuralının Tanımı

Angajman kelime itibariyle “iki şey arasında ilişki sağlayan bağ, ilişki, bağlantı ve yapılacak işle ilgili sözlü veya yazılı anlaşma”⁴ anlamına gelmekte olup, uluslararası hukukta *engagement* şeklinde kullanılmaktadır. Türkçede angajman kuralları olarak kullanılan “Rules of Engagement (ROE)” ilk defa 1958 yılında resmi olarak ABD Genel Kurmay Başkanlığının JP 1-02 kodlu Askeri ve Ortak Terimler Sözlüğünde kullanılmıştır.⁵ Sözlükte, angajman kuralları; “yetkili askeri makam tarafından, ABD, Kara ve Hava kuvvetlerinin karşılaştığı diğer güçlerle savaş başlatma ve / veya devam ettirme koşullarını ve sınırlamalarını belirten talimatlardır”, şeklinde tanımı yapılmıştır.⁶

Uluslararası alanda angajman kurallarının uygulanmasına da Kore Savaşı’nın öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Bu kurallar sayesinde, askeri hareket komutanlarına savaşın boyutlarının artmaması ve cephenin daha fazla genişletilmemesi adına birtakım sınırlamalar getirilmiştir.⁷ Angajman kuralları genel olarak yeni bir olgu olmamasına karşın, tanımını yaparken dikkatli davranılmıdır. Bu kuralların tanımı yapılırken daha çok BM, NATO gibi uluslararası kuruluşların çokuluslu operasyonları dikkate alınmış, diğer devletler ve bu devletlerin operasyonları göz önünde bulundurulmamıştır. Bu sebeple bile olsa dahi yapılan tanımlar, kuralı kavram açısından anlatırken faydalı olacaktır.

⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=BA%C4%9ELANTI, (E.T: 12.11.2016).

⁵ PAMUK İsmail, “Angajman Kuralları: Tanımı, Kapsamı ve Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C.32, S.2, 25 Temmuz 2015, s.105-145, s.111.

⁶ Chairman of The Joint Chiefs of Staff Instr. 3121.01B, Standing Rules of Engagement (SROE)/Standing Rules for The Use of Force (SRUF) For U.S. Forces (13 June 2005), “Rules of Engagement”, *Operational Law Handbook*, 2015, s.81-110, s.81, https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/OLH_2015_Ch5.pdf, (E.T: 16.05.2017).

⁷ PAMUK, s.110-111.

Angajman kuralları, uluslararası barış harekâtı personeli tarafından belirlenen kuvvetin nasıl kullanılacağına parametrelerini tasvir etmek amacıyla harekât komutanlarına yol göstericidir.⁸ Avrupa Birliği'nin tanımına göre angajman kuralları, askeri komutanlarına ve birliklerine (bireyler de dahildir), uygulanacak olan kuvvetin hangi durum ve şartlarda kullanılacağını veya kullanılmayacağını ve bu kuvvetin derecesinin ne olacağı yönünde direktif vermektedir.⁹ Bu kurallar göreve atama amaçlı veya taktik gösteren talimatlar için kullanılmamaktadır.¹⁰ NATO'nun yaptığı tanıma göre angajman kuralları, askeri kuvvetlerin hangi şartlar ve sınırlamalar altında ne kadar güç kullanabileceğini tarif etmek için bulunmaktadır.¹¹ Angajman kuralları, uluslararası olan ve olmayan silahlı çatışmaları ve potansiyel kuvvet kullanımını içeren diğer harekâtları, savaş dışındaki askeri harekâtları içerdiğinden dolayı, yapılmış olan bu tanımların yetersiz olduğu gözlemlenmekteyse de, Sanremo Angajman Kuralları El Kitabının uluslararası alanda kabul edilebilecek bir tanım yaptığını söyleyebiliriz.¹² Bu tanıma göre angajman kuralı, amacı doğrultusunda askeri kuvvetin

⁸ FAIX, s.136.

⁹ PIERINI Jean Paul, "Rules of Engagement, Status of Forces Agreements and Criminal Law: Different Approaches as to The Legal Base of The Use of Force in Military Operations and Conflicts of Jurisdiction in Respect of Foreign Friendly Fire", *Criminal Law between War and Peace*, Ediciones de La Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2009, s.123-161, s.132; Council of the European Union, European Union Concept for EU-led Military Operations and Missions, 19 December 2014, s.1-34, s.16, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17107-2014-INIT/en/pdf>, (E.T: 12.11.2016).

¹⁰ MCLAUGHLIN Rob, "Protecting Civilians in Armed Conflict Through Rules of Engagement", *Protecting Civilians During Violent Conflict: Theoretical and Practical Issues for the 21st Century*, Routledge, 2016, s.119-140, s.123.

¹¹ FOURNIER Sylvain, "NATO Military Interventions Abroad: How ROE Adopted and Jurisdictional Rights Negotiated", *Criminal Law between War and Peace*, Ediciones de La Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2009, s.113-122, s.115.

¹² *Sanremo Handbook on Rules Engagement*, International Institute of Humanitarian Law, Sanremo, November 2009, s.17-19, http://www.iihl.org/wp-content/uploads/2015/12/ROE-HANDBOOK-ENG_LISH.pdf, (E.T: 12.05.2017).

kullanılabileceği ve kullanamayacağı durumları net olarak açıklayan yetkili mercilerce yayımlanan bir araçtır.¹³

Ülkemizde, Türk Silahlı Kuvvetleri angajman kurallarını; hava, kara ve deniz kuvvetlerinin harekate başlarken veya devam ederken hareketin şartlarının değişmesiyle etkin bir rol oynayan kurallar bütünü olup, yetkili askeri mercilerin yayımladığı yönergeler şeklinde tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, askeri otoritenin kuvvet kullanımındaki istek ve ölçütlerini belirleyen kurallardır. Angajman kuralları, yapılan bir askeri harekâta milli menfaatlerin korunmasını, ulusal ve uluslararası kanunlara uygun davranılmasını sağlamaktadır.

B. Angajman Kuralının Amacı ve Kapsamı

Angajman kuralı, bir yandan belirlenen askeri ve siyasi hedeflerin elde edilmesini sağlarken, diğer yandan da milli güvenliğin ve çıkarların korunmasını sağlamaktadır. Bu korumayı sağlamak için de kuvvet kullanımına yönelik düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu kurullarla kuvvet kullanımına getirilen sınırlamalar ve ölçütler, askeri yeteneklere de etki etmektedir. Aynı zamanda bu kurullar, askeri ve siyasi hedeflerin elde edilmesinde silahlı kuvvetlerin verilen görevi başarıyla tamamlamasını ve operasyonu yapan askeri kuvvetlerin ve komutanın faaliyetlerinin uluslararası hukuk kurallarına ve milli çıkarlara uygun olarak hareket etmesini de kapsamaktadır.

Silahlı çatışmalar hukuku ve askeri hareketin uyum içinde yürütülmesini angajman kuralları sağlamaktadır. Bu kurullar bütünü bir kanun sayılmamakla birlikte, kaynağını kanunlardan almıştır ve silahlı çatışmalar hukukuna uygun bir şekilde oluşturulması gerekmektedir.¹⁴ Çünkü angajman kuralları, askeri

¹³ KESER A./ MERAL Ö.E., “Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Nisan 2016, ss.28-44. s.40.

¹⁴ ASLAN Yasin, *Savaş Hukuku ve Angajman Kuralları*, Bilge Yayınevi, Ankara, 2016, s.103.

harekatı yürüten komutanlara silahlı çatışmalar hukukunun nasıl uygulanacağını göstermede yardımcı olmaktadır. Örnek olarak tarihi eserlere, müzelere ve mabetlere saldırıda bulunmanın yasaklanması, yapılan harekâtın başarıyla tamamlanmasında etkili olabilecektir.

Uluslararası silahlı çatışma durumlarında uluslararası insancıl hukukça belirtilmiş yasaklar ve istisnalar dışında, genellikle askeri kuvvet kullanımına izin verilmektedir. Savaşa varmayan askeri hareketlerde, angajman kurallarının açıkça izin vermesi halinde askeri kuvvet kullanılabilenekte olup, meşruluk ve ölçülülük ilkeleri gözetilerek minimum düzeyde kuvvet kullanımını sağlamak ve öngörülen zarar potansiyelini en aza indirmek için bu kurallara gereksinim duyulmaktadır.¹⁵ Ayrıca uluslararası insancıl hukuk (IHL) kuralları da ROE'nin uygulanması açısından etkili olmaktadır.¹⁶

Kuvvet kullanımı için verilen yetki öngörülen uluslararası hukuk parametrelerini yansıtan şartlara bağlı olup, bu parametreler, ev sahibi ülkeyle yapılan anlaşma olabileceği gibi, askeri operasyon tezkeresi de olabilmektedir ve angajman kurallarının kapsamını ve yapısını belirlemektedir. Ayrıca angajman kurallarında, ev sahibi ülkeyle yapılan anlaşma veya askeri operasyon tezkeresine ek olarak, hareket planından, standart hareket usullerinden ve olası kuvvet kullanımıyla ilgili hükümler içeren önemli belgeler olarak belirtilmelidir.¹⁷

II. Angajman Kuralının Nitelikleri

Angajman kuralları, askeri kuvvetlerin kendini savunma hakkını ihlal edememekle birlikte, kendini savunma hakkının olduğu ve bu haktan vazgeçilemeyeceği angajman kuralları çerçevesinde belirtilmesi gerekmektedir. Belir-

¹⁵ FAIX, s.136

¹⁶ BODENS HOSANG, "Rules of Engagement. Rules on the Use of Force as Linchpin for the International Law of Military Operations".

¹⁷ FAIX, s.136.

tilmemesi kendi savunma hakkına hanel getirmez.¹⁸ Askeri harekâtın başarıyla tamamlanabilmesi, milli çıkarların korunması ve harekâtın etkinliğinin artırılması bakımından belirlenen angajman kurallarının birtakım niteliklere sahip olması gerekmektedir.

Bunlar;

- a. Öncelikle kurallar dizini, silahlı çatışmalar hukukunu mutlaka içermelidir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, harekâta uygulanan veya uygulanması beklenen kuvvet kullanımının ölçüsü ve sınırını belirlemede yardımcı olacaktır.¹⁹
- b. Yapılan askeri harekâtın başarılmasına olan katkısı belirgin olmalıdır.
- c. Hatırlanması kolay, basit, kısa, anlaşılır ve uygulanabilir olmalıdır. Fazla ayrıntılı, karmaşık ve harekâtın işleyişini sekteye uğratan kurallar içermemesi, harekâtın amacı doğrultusunda ilerleteceği gibi, sınırlarını da çizmiş olacaktır.²⁰
- d. Daima güncel olmalıdır. Devletlerin birbirleriyle olan siyasi ilişkilerinin durağan olmaması ve ortaya çıkan yeni olgulara uyum sağlanması bakımından angajman kuralları devinim halinde bulunmalıdır.²¹

Harekâta katılanların angajman kuralları doğrultusunda fikir birliği içinde bulunmalıdır. Başka bir ifadeyle, harekâta katılan sivil, asker ve komutanların harekâtın ne üzerine olduğunu ve nasıl gerçekleştirileceği hususunda

¹⁸ *Sanremo Handbook on Rules Engagement*, s.24-25.

¹⁹ "Rules of Engagement", s.87.

²⁰ *Sanremo Handbook on Rules Engagement*, s.24.

²¹ "Rules of Engagement", s.87.

aynı kanaatte olmaları gerekmektedir. Ulusal çıkarların ve harekâtın gerçekleşmesi açısından, askeri otoritenin bu kuralları oluşturması ve kuralların hassasiyetle uygulanması gerekmektedir. Özellikle askeri hedef gerçekleştirirken, ulusal çıkarlarla aynı doğrultuda ilerlemesi gerekmektedir.²² Yine angajman kurallarıyla kuvvet kullanımına getirilen kısıtlamalar, askeri otoritenin amacıyla ve görevin başarılmasıyla uyum göstermelidir.

Harekâtın amacına ulaşması ve savaşın gereksiz yere büyümesini engel olunması için, angajman kuralları çok özel ve sınırlayıcı olmamalıdır. Fakat bu kurallar çok genel ve katı da olmamalıdır. Silahlı kuvvetlerin biraz daha esnek davranabilmesi gerekmektedir. Genel ifadeler içeren angajman kuralı, çatışmanın geniş boyutlara ulaşmasını sağlarken, katı bir şekilde belirlenen kurallar harekâtın fazlaca sınırlı bir şekilde yürütülmesini sağlar ki, bu da hedefe ulaşmadaki elverişliliği ortadan kaldırır.

Barışın korunması bakımından da bu kurallar daima değiştirilebilmeli ve güncel olabilmelidir. Askeri ve siyasi hedeflerin değişmesi halleri göz önünde bulundurularak kuralların düzenlemeye uygun bir niteliğe sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda bu kurallar, askeri harekâtın gerçekleşeceği yerde, meydana gelebilecek her türlü olası halleri içermelidir.²³

III. Türkiye-Suriye Sınırında Uygulanan Hava Angajman Kuralları

Uluslararası hukukta devletlerin, ülkeleri üstündeki hava sahası üzerinde tam ve münhasır yetkiye sahip olduğu kabul edilmektedir.²⁴ Bu sebeple, başka bir ülkenin tabiiyetine bağlı hava aracının ev sahibi ülkenin hava sahasına girebilmesi için izin alması gerekmektedir. Nitekim Türkiye'nin de taraf olduğu

²² "Rules of Engagement", s.87.

²³ *Sanremo Handbook on Rules Engagement*, s.60.

²⁴ BOZKURT Enver- KÜTÜKÇÜ M. Akif- POYRAZ Yasin, *Devletler Hukuku*, Yetkin Yayınları, 8.Baskı, Ankara 2015, s.110.

Şikago Konvansiyonu'nda açıkça belirtilmiştir.²⁵ Devletler, ülkeleri üstündeki hava sahası üzerindeki tam ve münhasır yetkisini, yapacağı işbirliği ve dostluk anlaşmalarıyla karşılıklı olarak sınırlayabilir veya genişletebilir. Ayrıca Türkiye-Suriye arasında sınıra yönelik iki protokol imzalanmış olup, bu protokollerle sınırdaki hava sahasına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. İlki, 28 Ağustos 1969 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti arasında, Türkiye - Suriye Hududunda Harita Yapımı İçin Hava Fotoğraflarının Alımı Hakkında Teknik İşbirliği Protokolü'dür. Bu protokolle tarafların sınırı aşmaları ancak teknik zorunluluk hallerinde yapılacağı ve uçuşların ne zaman ve hangi amaçlarla yapılacağı belirtilmiştir.²⁶ İkincisi, 29 Mayıs-9 Haziran 1971 tarihinde Türkiye - Suriye Hudut Komisyonu Toplantıları Protokolü'dür. Protokolün, 15 numaralı kararında hava sahası ihlalleri olmaması hususunda sınıra yaklaşma mesafeleri belirtilmiştir. Kararda, taraflar arasında uçakların sınır hattına 5 Km'den daha fazla yaklaşamayacağı; Zirai mücadele, yangın ve tabii afetler halinde acil ve lüzumlu yardımla ilgili olarak 5 Km'lik saha içerisindeki uçuşların, diğer taraf sınır makamlarına bildirileceği belirtilmiştir.²⁷

Yine barış zamanında komşu ülkelerin Türk hava sahasını ihlal etmesine yönelik, 16 Aralık 1982 tarihinde yayımlanan Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği'nde Türkiye ve Suriye arasında sınıra yaklaşma mesafeleri belirtilmiştir. Bu mesafeler 1971 tarihli Türkiye - Suriye Hudut Komisyonu Toplantıları Protokolü'yle aynı olup, yönetmeliğin ekinde (Ek-A) sunulmuştur. Protokolün 5.maddesinde ise, Türk hava araçlarının komşu ülkelerin sınırına yaklaş-

²⁵ Konvansiyon, devlet hava araçlarını değil, sivil hava araçlarını ilgilendirmektedir. Şikago'da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş olan Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması ile Sivil Havacılık Geçici Sözleşmesi ve Bunların Eklerinin Onanması Hakkında Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704749.pdf, (E.T: 12.11.2016).

²⁶ Türkiye - Suriye Hududunda Harita Yapımı İçin Hava Fotoğraflarının Alımı Hakkında Teknik İşbirliği Protokolü, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/135_24.pdf, (E.T: 15.11.2016).

²⁷ Türkiye - Suriye Hudut Komisyonu Toplantıları Protokolü, 15 Numaralı Karar, http://www.resmi_gazete.gov.tr/arsiv/13993.pdf, (E.T: 15.11.2016).

ma mesafeleri belirlenmiştir. Söz konusu maddeye göre, Türk Hava Araçları komşu ülkelerle saptanmış, ilgili sınırlamaları EK-A'da özet olarak gösterilen sınır anlaşma ve protokollerinde aksine bir limit yoksa; her irtifada komşu ülkelerin kara sınır hattına jet uçakları 20 Km'den (10.8 Deniz Mili), pervaneli uçaklar 10 Km'den (5.4 Deniz Mili), helikopterler 1 Km'den (0.54 Deniz Mili) daha fazla yaklaşamayacağı; Denizde, uluslararası hukukun açık denizler üzerindeki hava sahalarının bütün ülkelerin kullanımına açık oluşu ilkesini dikkate alarak bütün Türk Hava araçları diğer ülkelerin karasularına kadar uçuş yapabileceği, diğer ülke karasularına giremeyeceği ifade edilmiştir.²⁸

Türkiye bu protokollerle, düşmanca bir tavır sergilemeyeceği düşünülen Suriye hava araçlarına 5 Km'lik hava sahası ihlal edilse dahi ateş açmayacaktır ve sınırdan içeri girmediği müddetçe angajman kurallarını uygulamayacaktır.²⁹ Nitekim 2011 öncesine baktığımızda, Türkiye ve Suriye arasında yakın zamana kadar işbirliği ve dostluk anlaşması çerçevesinde sınır ilişkilerini yürüttüğünü söyleyebiliriz.

IV. Suriye'deki Karışıklığın İç Savaşa Dönüşmesinden İtibaren Türkiye'nin Uyguladığı Angajman Kuralları

Türkiye-Suriye hava sahası sorunu, 2011 yılının ilk çeyreğinden itibaren Suriye'deki birtakım muhaliflerin Suriye devletiyle çatışmasıyla başlamıştır. Suriye silahlı kuvvetlerinin ve güvenlik güçlerinin bazı üyeleri, Mart ve Haziran 2011 tarihleri arasında hükümet güçlerince kullanılan ölümcül yöntemlerini onaylamadıklarını açıkça ortaya koymaya başlamış ve Haziran 2011 tarihinde Özgür Suriye Ordusu'nu (FSA- Free Syrian Army) ilan etmişlerdir.³⁰ Hükümet güçleriyle mücadele etme çabasına giren silahlı gruplar FSA'ye katılmış ve hü-

²⁸ 1982 Tarihli Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği, 5.md., <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17900.pdf>, (E.T: 15.11.2016).

²⁹ SORGUCU Ayhan, *Hava ve Uzay Hukuku*, Adalet Yayınevi, 3.Baskı, Ankara, 2015, s.169.

³⁰ IVANCIU Cosmin, "The Status of Armed Conflicts. Case Study: The Conflict in Syria", *Scientific Research and Education in the Air Force*, 2016, s.583-593, s.589.

kümete karşı yapılan saldırıları üstlenmişlerdir. FSA'nin kurucuları Suriye topraklarını terkederek, faaliyetlerini Türkiye toprakları üzerinden gerçekleştirmeye devam etmişler ve sadece Suriye'de bulunan çeşitli silahlı gruplarla bağlantılarını sağlamışlardır. Türkiye'deki FSA liderleri askerlerini eğitirken, silahlı çatışmalar hukukuna uyma hususunda kendi hazırladıkları angajman kurallarını ilan etmişlerdir. Bununla birlikte, ilan edilen bu angajman kurallarının, uluslararası insancıl hukuk normlarına uygun olması yönünde destek talep etmişlerdir. 2012 Mart ayında FSA komuta ve kontrol yapısını iyileştirmek amacıyla tedbirler almış ve siyasi partilerle askeri hedefleri koordine etmek amacıyla Suriye Devrimi Ortak Askeri Komutanlığı kurulmuştur. Bu süre zarfında hükümet karşıtı silahlı gruplar Suriye'nin bazı bölgelerinde eylemlerini arttırmışlardır.³¹ Beşar Esad, Suriye'de yaşanan krizin bir terör olayı olduğunu ve bu terörün devam etme sebebinin de Türkiye ve Suudi Arabistan'ın muhalif güçlere kendi deyimiyle teröristlere destek vermesi olduğunu belirtmiştir.³² Yapılan açıklamalar Türkiye ve Suriye arasındaki siyasi gerilimi arttırmıştır.

Suriye krizi, askeri çatışmalarla başlamış ve daha sonra iç savaş haline dönüşmüştür. Bu sebeple Türkiye, sınır güvenliği politikasında değişiklik yapma ihtiyacı duymasından dolayı, Ağustos 2011 tarihinden itibaren Beşar Esad rejimine karşı siyasi duruşunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Suriye'deki askeri tehdidin giderek büyümesi ve yine bölgede oluşan güvenlik boşluğu, Türkiye'nin angajman kurallarını revize etme gereğini gündeme getirmiştir.³³ Özel-

³¹ IVANCIU, s.589-590.

³² **Esad O İddiayı Yalanladı, Türkiye'yi Suçladı**, 19 Mayıs 2013, <http://www.milliyet.com.tr/esad-o-iddiayi-yalanladi-dunya/detay/1710850/default.htm>, (E.T: 18.11.2016); **Esad'dan Türkiye ve Suudi Arabistan'a Suçlama**, 6 Şubat 2016, <http://www.bidoluhaber.tv/besar-esad-turkiyeyi-sucladi.html>, (E.T: 18.11.2016); **Esad'dan Türkiye'ye Suçlama**, 26 Ağustos 2015, <http://www.soz-cu.com.tr/2015/dunya/esaddan-turkiyeye-suclama-919599/>, (E.T: 18.11.2016).

³³ YEŞİLTAŞ Murat, *Neighboring a Civil War: Turkey's Border Security with Syria*, Seta, October 2015, No.17, s.14.

likle RF-4 tipi uçağımızın ikaz edilmeden vurulması, kuralların yeniden gözden geçirilmesinde etkili olmuştur.³⁴

Malatya Erhaç üssünden 22 Haziran 2012'de kalkan RF-4 Türk askeri keşif uçağı, Lazkiye'nin 13 mil açığında uluslararası hava sahasında test ve eğitim görevini sürdürürken, Suriye tarafından uyarı yapılmadan vurulmuş ve uçak Suriye karasularına düşürülmüştür. Kürecik'te radar performansını test etmeyle görevli silahsız keşif uçağı, ilk test uçuşunda 5 dakika süresince Suriye hava sahasını ihlal etmiş, ihlal fark edilince ihlale son verilmiş fakat ihlal süresince Suriye tarafından uçağa müdahale edilmemiştir.³⁵ İkinci test uçuşunda 12 mil olan Suriye karasularının 1 mil ilerisinde uluslararası hava sahasındayken vurulmuştur.³⁶ 1982 BMDHS'nin 87/1.maddesi b bendi ve 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi 2.madde uyarınca bütün devletlerin sahili bulunsun veya bulunmasın açık denizlerde uçuş serbestisi bulunmakta ve tüm devletler tarafından kabul edilmektedir.³⁷ Bu sebeple uluslararası hava sahasında saldırgan olmayan ve silahsız bir uçuş aracına müdahale edilemez. Suriye, jetin Türkiye'ye ait olduğundan habersiz ve başka bilinmeyen bir saldırgan olduğunu iddia etmişse de, Türkiye bu iddiayı, Suriye birimlerinin jetin hangi ülkeye ait olduğunu bildiğini, dinlediği radyo iletişiminden tespit ederek çürütmüştür.

"Kısa süreli sınır ihlalinin saldırı için bahane olamayacağı, bundan sonra Suriye sınırında güvenlik riski oluşturan her türlü eylemin askeri bir tehdit olacağı, Türkiye'nin Doğu Akdeniz radarlarını test etmek amacıyla eğitim uçuşu yapan jetin yanlışlıkla Suriye hava sahasına girdiği ve vurulmadan önce hiçbir uyarının yapılmadığı" dönemin başbakanı tarafından sert bir dille ifade

³⁴ 21252218-310-2016 Sayılı Soru Önergesine İlişkin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Cevabı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-2334sgc.pdf>, (E.T: 10.12.2016).

³⁵ ATA KESKİN Funda, "Uluslararası Hukuk Açısından Türk Askeri Uçağının Suriye Tarafından Düşürülmesinin Bir Değerlendirmesi", *Ortadoğu Analiz*, C.4, S.44, Ağustos 2012, s. 16-29, s.27.

³⁶ ATA KESKİN, s.17.

³⁷ <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf>, (E.T: 10.11.2016).

edilmiş ve yapılan eylemin düşmanca olduğu bu sebeple angajman kurallarının değişeceği belirtilmiştir.³⁸ Daha önce uygulanan MY 228-3(a) numaralı angajman kuralları kaldırılarak, Mart 2013 tarihli Başbakanlık Genelgesiyle yeni angajman kuralları tayin edilmiştir.³⁹

Daha önceki uygulamada, Türk hava sahasının yabancı bir devletin hava aracıyla ihlal edilmesi halinde, önce araçla iletişim kurmaya çalışılır ve hava sahasını terk etmesi hususunda uyarı verilir, uyarıyı dikkate almayan hava araçları, hava sahasından çıkarılmaya çalışılır, çıkmadığı takdirde düşürülebilirdi.⁴⁰ Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeni angajman kuralları yönergesinde, güney-güneydoğu sınırından gelebilecek her türlü tehditte hava, deniz ve karadan derhal müdahale edileceği belirtilmiştir.⁴¹ Bu da, Türkiye-Suriye sınır bölgesinde meydana gelebilecek herhangi bir hava sahası ihlalinde, Türkiye'nin "sıfır tolerans" politikası uygulaması anlamına gelmektedir.⁴² Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'ne endişelerini dile getiren bir mektup göndermesinin ardından NATO üyesi devletlerle görüşme düzenlemiş ve NATO Genel Sekreteri Rasmussen tarafından, eylemin "kabul edilemez" olduğu hususunda bir bildiri yayınlanmıştır. Türkiye, düşürülen RF-4'ü bulmaya yönelik arama ve kurtarma uçağını Akdeniz dolaylarına göndermiştir. Yine bu uçağa Suriye tarafından ateş açılmış fakat saldırı başarısız olmuştur.⁴³ Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nden harekete

³⁸ BENLİ ALTUNİŞİK Meliha, "The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria", *IEMed. Mediterranean Yearbook 2016*, s.39-44, s.42; "Suriye ile ilgili tehdit algımız değişti" BBC Türkçe, June 26, 2012, http://bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120626_erdogan_syria.shtml, (E.T: 10.11.2016).

³⁹ SORGUCU, s.170.

⁴⁰ ATA KESKİN, s.19.

⁴¹ "2012 yılında değiştirilen angajman kuralları neleri kapsıyor?", 23 Temmuz, 2015, <http://t24.com.tr/haber2012-yilinda-degistirilen-angajman-kurallari-neleri-kapsiyor.303829>, (E.T: 10.11.2016).

⁴² YEŞİLTAS, s.32.

⁴³ "Turkey changes rules of engagement after F-4 downed by Syria", June 26, 2012, <http://www.airforce-technology.com/news/newsturkey-syria-f-4-shot-down>, (E.T: 18.11.2016).

geçmesi için bir talepte bulunmamış ve savaşmaya niyetinin olmadığını ifade etmişse de, iki ülke arasındaki gerginlik devam etmiştir.⁴⁴

Yeni angajman kuralları çerçevesinde Türkiye'nin uyguladığı "sıfır tolerans" politikası gereğince, 16 Eylül 2013 tarihinde Mil Mi-17 Suriye'ye ait askeri helikopterin Türkiye sınırını ihlal ettiği, 23 Mart 2014 tarihinde Mig-23 Suriye'ye ait savaş uçağının Türk hava sahasını 1 km kadar ihlal ettiği ve 16 Ekim 2015 tarihinde tabiiyeti belirsiz bir insansız hava aracının (İHA) ikazlara rağmen Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle vurulmuştur.⁴⁵ Kuralların devreye girmesinden itibaren, Türkiye her ne kadar sert bir politika uyguladığı gözlemlense de, Rusya Federasyonu tarafından yapılan iki ihlali protesto etmekle yetinmiş, üçüncü ihlalin meydana gelmesiyle müdahalede bulunmuştur.

3 ve 4 Ekim 2015 tarihlerinde Rusya Federasyonu'na ait olduğu tespit edilen savaş uçakları Suriye sınırı dolaylarında Türk hava sahasını iki kez ihlal etmesiyle birlikte, Rus Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na davet edilerek yapılan ihlal protesto edilmiştir. Türkiye'nin Suriye sınırında sıfır tolerans politikası uyguladığı ifade edilerek Rusya Federasyonu uyarılmıştır.⁴⁶ Fakat 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava devriyelerinin 5 dakika boyunca uyarıda bulunmasına rağmen, SU-24 Rus uçağının Türk hava sahasını 17 saniye boyunca ihlal etmiş ve bunun üzerine Türk F-16 savaş uçağı tarafından vurulmuştur.⁴⁷ Rusya'nın üçüncü kez hava sahasını ihlali, angajman kuralları doğrultusunda önlenmiştir. Ancak benzer ihlallerin devam etmesi sebebiyle Türkiye, NA-

⁴⁴ "Turkey changes rules of engagement after F-4 downed by Syria", June 26, 2012, <http://www.airforce-technology.com/news/newsturkey-syria-f-4-shot-down>, (E.T: 18.11.2016).

⁴⁵ Sabah Gazetesi, "Angajman Kuralları 2012'de Değişti", 2015, <http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/angajman-kurallari-2012de-degisti>, (E.T: 18.11.2016); SORGUCU, s.175.

⁴⁶ 21252218-310-2016 Sayılı Soru Önergesine İlişkin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Cevabı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-2334sgc.pdf>, (10.12.2016).

⁴⁷ ÖZEL Soli, "The Crisis in Turkish-Russian Relations", *Center for American Progress*, May 10, 2016, pp.1-9, s.1, <https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/05/10020035/TurkishEssay-Ozel-05.11.16.pdf>, (E.T: 10.12.2016).

TO'nun devreye girmesini talep etmiş ve bir dayanışma mesajı yayınlatmasını istemiştir.⁴⁸

Rusya Federasyonu, ABD ile yaptığı “Havada Çatışmanın Önlenmesi (Deconfliction)” protokolüne dayanarak bu eylemi gerçekleştirdiğini belirtmişse de, yapılan protokol, Uluslararası Koalisyon uçaklarının Suriye hava sahasında Rus uçaklarıyla karşı karşıya gelmelerini önlemeye yönelik olması ve ihlalin Türk hava sahasında yapılması dolayısıyla iddiası yersiz olmuştur.⁴⁹ Ayrıca Türkiye, Haziran 2012'den itibaren yeni angajman kuralları uygulamasının Rusya tarafından bilindiği iddia ederek, meydana gelen sonucun kurallar ve meşru savunma hakkı çerçevesinde yapıldığını ifade etmiştir.⁵⁰ Türkiye'nin NATO desteğine başvurmasının ardından, Rusya hükümeti ekonomik (turizm sektöründe, ticaret ve inşaat alanında) yaptırımlar uygulamış, Suriye'ye üst düzey hava savunma sistemi olan S-400 füzelerini yerleştirmiş ve Suriye hava sahası Türk uçaklarına kapatılmıştır.⁵¹

Sonuç

II. Dünya Savaşının uluslar üzerinde getirdiği yıkımın bir daha yaşanmaması adına 26 Haziran 1945 tarihinde BM Antlaşması kabul edilmiş ve bu antlaşmayla barış zamanında kuvvet kullanımı yasaklanmıştır.⁵² Kuvvet kullanımının yasaklanması sonrasında devletler, askeri hareket tatbik ederken an-

⁴⁸ YEŞİLTAŞ Murat, “İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti”, *Analiz*, S.136, Ağustos 2015, s.18; 21252218-310-2016 Sayılı Soru Önergesine İlişkin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Cevabı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-2334sgc.pdf>, (E.T: 10.12.2016).

⁴⁹ 21252218-310-2016 Sayılı Soru Önergesine İlişkin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Cevabı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-2334sgc.pdf>, (E.T: 10.12.2016).

⁵⁰ ÖZEL, s.1.

⁵¹ TAŞÇI Tekin Aycan, *Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç: Rus Uçağının Düşürülmesi*, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 4 Aralık 2015, s.19.

⁵² BM antlaşması, 2/4.madde: “Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (E.T: 28.09.2016).

gajman kurallarını uygulamaya başlamışlardır. Her devlet, kendi egemenlik alanına giren deniz, kara ve hava sahası üstünde angajman kuralları düzenleyebilmektedir. Asıl amacı, askeri harekate rehberlik etme olan angajman kuralları, siyasi otoritenin direktifleri doğrultusunda kuvvet kullanımının ne zaman, nasıl, kime ve ne ölçüde kullanılacağını belirtmektedir. Bu kurallar açık, anlaşılır ve görevin amacına yönelik olmalı, aynı zamanda siyasi otorite, askeri hareket komutanları ve görevin başarılması hususunda dengeyi korumalıdır. Her ne kadar kendisi bir kanun olmasa da, ulusal kanunlara ve uluslararası hukuk kurallarına uygun ve uyumlu olması gerekmekte, nitekim kaynağını kanunlardan alarak düzenlenmektedir. Aynı zamanda bu kurallar, kuvvet kullanımına sınırlama getirirken, meşru savunma hakkını ihlal edecek ya da sınırlayacak bir düzenleme getiremez.

Türkiye’de uygulanan angajman kuralları diğer devletin hava araçlarına kuvvet kullanmaya yönelik değil, caydırıcı amaçla kullanılmış ve ülke güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat RF-4 tipi uçağımızın düşürülmesiyle birlikte bu iyiniyet uygulaması Suriye tarafından suiistimal edilmiş olup, ülkenin tekrar kurallarında değişiklik yapmasını gündeme getirmiştir. Türkiye, bundan sonra Suriye sınırından yapılacak her türlü hava sahasını ihlalinde, uyarıda bulunmadan ihlali bertaraf edeceğini açıklamış ve buna yönelik yeni angajman kurallarını tek taraflı olarak açıklamıştır. Bu kurallarda “sıfır tolerans” politikası uygulanması, meşru savunma hakkının gereklerinden biri olduğu vurgulanmış ve Suriye’nin düşmanca tavır sergilemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Suriye’de Esad ve Baas rejimini koruduğunu ifade eden Rusya, aslında yeni yapılanmayı şekillendiren aktörlerden olmak istemektedir.⁵³ Rusya tarafından hava sahamızın üç kez ihlali de, Suriye üzerindeki hakimiyetini korumak istemesini de açıkça göstermektedir. İki kez yapılan hava sahası ihlalini Türkiye

⁵³ ORHAN Oytun, “Suriye ile Jet Krizi, Rusya’nın Rolü ve Türk Dış Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, C.4, S.44, Ağustos 2012, s.8-15, s.13.

iyiniyet sınırları içinde değerlendirmiş ve yapılan ihlalin düşmanca tavır sergilemek amaçlı yapılmadığını varsayarak, Rusya Federasyonu büyükelçisini çağırıp angajman kurallarının değiştiğini açıklamış ve uyarıda bulunmuştur. Uygulanan angajman kuralları Türkiye-Rusya ilişkileri bakımından Türkiye'yi siyasi ve ekonomik yönden olumsuz etkilemişse de, daha sonra Türkiye ile ilişkiler yeniden düzelmeye başlamıştır.

Son olaylara baktığımızda Suriye'de yaşanan iç savaşın gelecekte ne olacağı ve nereye varacağını kestirmek güç olmakla birlikte, yaşanan insanlık dramına tüm dünya devletlerinin ve özellikle Türkiye'nin seyirci kalamayacağı bir gerçektir. Suriye'de yaşanan iç savaş bitene kadar, haklı olarak Türkiye'nin uyguladığı "sıfır tolerans" politikası, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak meşru savunma hakkı çerçevesinde yapılan, milli güvenliği ve sınırlarını yani kendi ülkesi üzerindeki egemenliğini korumak amacıyla yapılan uygulamadan başka bir şey olmamaktadır.

KAYNAKÇA

ASLAN Yasin, *Savaş Hukuku ve Angajman Kuralları*, Bilge Yayınevi, Ankara, 2016.

ATA KESKİN Funda, "Uluslararası Hukuk Açısından Türk Askeri Uçağının Suriye Tarafından Düşürülmesinin Bir Değerlendirmesi", *Ortadoğu Analiz*, C.4, S.44, Ağustos 2012, s.16-29.

BENLİ ALTUNIŞIK Meliha, "The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria", *IEMed. Mediterranean Yearbook 2016*, s.39-44.

BODENS HOSANG Hans, "Rules of Engagement. Rules on the Use of Force as Linchpin for the International Law of Military Operations", University of

Amsterdam, <http://www.uva.nl/binaries/content/assets/uva/en/research/phd/summaries/2017/01/summary-boddens-hosang.pdf?2970845345207>.

BOZKURT Enver - KÜTÜKÇÜ M. Akif - POYRAZ Yasin, *Devletler Hukuku*, Yetkin Yayınları, 8.Baskı, Ankara 2015.

Chairman of The Joint Chiefs of Staff Instr. 3121.01B, Standing Rules of Engagement (SROE)/Standing Rules for The Use of Force (SRUF) For U.S. Forces (13 June 2005), "Rules of Engagement", *Operational Law Handbook*, 2015, s.81-110, s.81, https://www.loc.gov/rf/frd/Military_Law/pdf/OLH_2015_Ch5.pdf.

Council of the European Union, European Union Concept for EU-led Military Operations and Missions, 19 December 2014, s.1-34, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17107-2014-INIT/en/pdf>.

FAIX Martin, "Rules of Engagement-Some Basic Questions and Current Issues", *Czech Yearbook of International Law (CYIL)*, 2010, C.1, s.133-145.

FOURNIER Sylvain, "NATO Military Interventions Abroad: How ROE Adopted and Jurisdictional Rights Negotiated", *Criminal Law between War and Peace*, Ediciones de La Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2009, s.113-122.

IVANCIU Cosmin, "The Status of Armed Conflicts. Case Study: *The Conflict in Syria*", *Scientific Research and Education in the Air Force*, 2016, s.583-593.

KESER A./ MERAL Ö.E., “Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Nisan 2016, ss.28-44.

MCLAUGHLIN Rob, "Protecting Civilians in Armed Conflict Through Rules of Engagement", *Protecting Civilians During Violent Conflict: Theoretical and Practical Issues for the 21st Century*, Routledge, 2016, s.119-140.

ORHAN Oytun, “Suriye ile Jet Krizi, Rusya’nın Rolü ve Türk Dış Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, C.4, S.44, Ağustos 2012, s.8-15.

ÖZEL Soli, “The Crisis in Turkish-Russian Relations”, *Center for American Progress*, May 10, 2016, pp.1-9, https://cdn.americanprog_ress.org/wp-content/uploads/2016/05/10020035/TurkishEssay-Ozel-05.11.16.pdf.

PAMUK İsmail, “Angajman Kuralları: Tanımı, Kapsamı ve Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C.32, S.2, 25 Temmuz 2015, s.105-145.

PIERINI Jean Paul, "Rules of Engagement, Status of Forces Agreements and Criminal Law: Different Approaches as to The Legal Base of The Use of Force in Military Operations and Conflicts of Jurisdiction in Respect of Foreign Friendly Fire", *Criminal Law between War and Peace*, Ediciones de La Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2009, s.123-161.

Sanremo Handbook on Rules Engagement, International Institute of Humanitarian Law, Sanremo, November 2009, s.17-19, <http://www.iihl.org/wp-content/uploads/2015/12/ROE-HANDBOOK-ENGLISH.pdf>.

SORGUCU Ayhan, *Hava ve Uzay Hukuku*, Adalet Yayınevi, 3.Baskı, Ankara 2015.

TAŞÇI Tekin Aycan, *Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç: Rus Uçağının Düşürülmesi*, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 4 Aralık 2015.

Türkiye - Suriye Hududunda Harita Yapımı İçin Hava Fotoğraflarının Alımı Hakkında Teknik İşbirliği Protokolü, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13524.pdf>.

Türkiye - Suriye Hudut Komisyonu Toplantıları Protokolü, 15 Numaralı Karar, http://www.resmi_gazete.gov.tr/arsiv/13993.pdf.

YEŞİLTAŞ Murat, “İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti”, *Analiz*, S.136, Ağustos 2015.

YEŞİLTAŞ Murat, *Neighboring a Civil War: Turkey's Border Security with Syria*, Seta, October 2015, No.17.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=BA%C4%9ELANT
I

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704749.pdf.

1982 Tarihli Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliği, http://www.resmi_gazete.gov.tr/arsiv/17900.pdf

21252218-310-2016 Sayılı Soru Önergesine İlişkin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Cevabı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-2334sgc.pdf>

“Angajman Kuralları 2012'de Değişti”, Sabah Gazetesi, 2015, <http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/angajman-kurallari-2012de-degisti>.